

„Úr és szolga” a paraszti emlékezetben

A történetírás a jobbágyságot rendi osztályként határozta meg, mivel felette a „földesúri joghatóság (iurisdictio) érvényesült, és ennek következményeként személyi és dologi jogaik, helyenként és időnként különféle mértékben, de mindig csonkák voltak, egyébként azonban önálló háztartásuk és gazdaságuk volt.” A kutatás azonban e csoportba tartozók jogállásának és szolgáltatásainak, valamint vagyoni helyzetének differenciáltságát igazolta, azaz – ismét Szabó Istvánt idézve – a „gyakorlati élet ezernyi változatban vetette fel a kategorizálást nehezen viselő eseteket. Mégsem volna helyes feltételeznünk, hogy a jobbágyterminológia a maga korában különösebb zavarokhoz vezetett volna.”¹

Az 1940-es, ’50-es évek fordulóján történeti tudománnyá váló néprajz, mely a két szembenálló társadalmi osztály (a jobbágyság és az őket „elnyomó és kizsákmányoló” nemesség) tézisért adaptálta, a néphagyományt a történelem terrénumába utalta, s az egyéni emlékeket, valamint a hagyományt differenciálatlanul kezelte. A tömegesen gyűjtött visszaemlékezéseket pedig szóbeli dokumentumként, a történeti módszer szabályai szerint használta: a múlt kronológiai rendjébe illesztette és forráskritikának vetette alá.

E tanulmányban néhány, az etnográfusok által készített interjú bemutatásával arra keresek választ, az 1950-es, ’60-as és ’70-es évek falusi emberei a jobbágyvilágról, illetve az úrbéres viszonyokról milyen képzetekkel vagy hagyománnyal rendelkeztek, s ennek miféle jelentéseket adtak. Ez azonban nem nélkülözheti az emlékezési és elbeszélésmódok, a narrációk nyelvi-retorikai vizsgálatát sem, ami talán az élmény, a tapasztalat és az emlékezet kapcsolatáról is elárul valamit.

Tiszaigaz téveszfalu tervszerű és „erősütemű” kutatása a szocializmus „falusi építését” kívánta támogatni, a gyűjtők figyelme azonban a lokális múltra is kiterjedt. Az interjút Kresz Mária 1949-ben készítette, melyben az 1860-as évekig fennmaradó taksás bérlet elevenedik meg.

„Azelőtt itten taksáltak az uraknak. A nagyanyámtól hallottam. Pedig az én nagyanyámnak az apja, Görbe István, a Székynek volt a taksása. És amiért taksáltak az uraságnál, 15 hold földet kaptak. Este idejöttek az uraságtól, hogy holnap reggel men-

¹ Idézi Benda 2008: 47–48. A tanulmány a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával, az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoportjának programjában készült.

ni kell nekik munkába. Ha nem mentek egy héten kétszer vagy háromszor, akkor avval azt mondták nekik, hogy elveszik tőlük a földet, amiért taksáltak. Tehát kénytelen vót a szegényebb osztály az uraságnak a szavára hallgatni.

Amikor ők taksáltak Székynél, ők voltak testvérek négyen, mind a négyen lányok voltak, aztán ők jártak be az urasághoz taksálni. A taksálás a komesztálásig tartott. Minden zsellérnek volt egy háza, és a ház után kapott egy páskumot, ami megfelel egy kataszteri holdnak. Ezek voltak a zsellérföldek, amit úgy nevezünk, hogy páskum. A jobbágyok olyan elült családok voltak, megvettek egy nagy darab földet, mindig olyat, amin bankadóság volt, és a múlt háború után egy palytából kifizették. Makónak az első világháború után annyi adóssága volt, hogy csak libegett, mint vízen a buborék. És mind kifizette az első világháború után... Az én apám, mikor megnősült, az apja adott egy fél kenyeret, egy bögre zsírt: Nesze fiam, ez elég lesz neked egy hétre. A következő-re meg keress. Szegény zsellér fia volt.”²

Az elbeszélés fő motívuma az urasághoz fűződő viszony, mely több generáción keresztül, és az emlékező életében is fennmarad.³ Az egyéni tapasztalatok összegződnek családi hagyománnyá („a nagyanyámtól hallottam”), melyben a nagybirtokos Széky család a respektált hatalom folytonosságának szimbóluma lesz.⁴ A munkaviszonyt a személyes alárendeltség jellemzi („Székynak volt a taksása”), a művelésre kapott föld kényszerekkel jár és kötelező magatartásformákat követel meg (ezek a nyelvhasználatban is kifejeződnek: „menni kell nekik a munkába”, „kénytelen vót az uraság szavára hallgatni”). De a munkaviszony nemcsak a család státusát határozza meg, hanem az osztályozás, a csoportképzés alapjává válik (*uraság – szegényebb osztály*).

Megfigyelhetjük továbbá, hogy a családi és a lokális történet összefonódik, és három nemzedékre terjed.⁵ Az elbeszélt múltat az egyes generációk, valamint a tagosítás (komesztálás) és a *zsellérföldek* elkülönítése tagolja⁶, ami az egyén, illetve a család helyzetét fixálja (zsellér). Ez az identifikációban is tetten érhető. A „mi-érzés” (szegényebb osztály) átalakul a határozottabb „én-identitássá”, amelyben már az öröklés, pontosabban az örökölheto javak hiánya és az önerőből való boldogulás kényszere is szerepet játszik. („Az én apám, mikor megnősült, az

² Szabó Pál. Néprajzi Múzeum, EA 4107/A.

³ Azt is tudjuk, hogy Széky Péter cselédje (kocsisa) volt.

⁴ Vö. Thompson 1963: 345.

⁵ Tiszaigar kutatói a történeti források alapján kiderítették, hogy Görbe István az 1810-es években 1/4 telekkel (7 és fél köblös földdel) rendelkezett, amit 1816-ban az egyik birtokos, Dabsy Dániel foglalt el. Görbe ezután válhatott Széky taksásává. Kardos 1997: 63.

⁶ Ez 1860 körül zajlott, az elbeszélő „pontosan” emlékszik a szétosztott föld nagyságára.

apja adott egy fél kenyeret, egy bögre zsírt: Nesze fiam, ez elég lesz neked egy hétre. A következőre meg keress. Szegény zsellér fia volt.”) Ezzel szemben a *jobbágyokat* olyan családokkal azonosítja (az „elült” jelző talán a törzsközségükre utal), akik a szabad birtokforgalom időszakában vásárlásokkal, még hozzá a tönkrement, adósággal sújtott ingatlanok megszerzésével gyarapították földjüket.

A tiszai munkaközösség egy másik tagja, Katona Imre a falu epikus hagyományait gyűjtötte, amiből a jobbágy-földesúri viszony az előzőtől eltérő reprezentációját, illetve elbeszélésmódjait ismerhetjük meg:

„Vót hajdúi az uraságnak. Akkor ezeket elvitték a kastély udvarára.⁷ Ott aztán a többiek szeme láttára megbotozták, hogy tanuljanak, űk ne essenek olyan vétekbe... Szíkyék mikor renoválták ezt a kastélyt, az izébe, a kandalló kéményibe olyan nagy bótózat vót odabent. Aztán ott tanátak csontvázakat. Állítólag jobbágyok vótak elpusztítva, felkötötték a füstre, ott pusztút el a füstön... Panaszra mentek a jobbágyok, meghallgatták az urak, de többet az nem ment el onnan... Állítólag ottan annak itt a Hót-Tiszaparton vót a kastélya, de sose készült el teljesen.⁸ Ha a cselédség vagy a jobbágyok panaszra mentek ebbe a téglakastélyba, ami a Hót-Tiszaparton vót, ott vót olyan csapóajtó a küszöb alatt. Mikor az irodára hívták a parasztot, belépett, az ajtó becsapódott utána, és ott lent a kaszagép összevagdosta darabokra. És abba az aknába a Hót-Tisza vize be vót eresztve. Onnan ment ki a Tiszára a hulla északnak... A feleségüket, lányukat felhajtották, mikor ilyen összegyövedele, multságok vótak az uraknál, és meztelenül táncoltatták őket az urak, mikor már berúgtak.”⁹

„Azután az öreg Szíky felállt oda a halom tetejére gukkerral, hogy melyik munkás dolgozik, melyik nem dolgozik. És amelyik nem dolgozott, este behívatta, huszonöt botot kapott, somfabotot, azon meg egymást éri a görcs... Potornai Miklósnak hívták azt az öregembert. Behívták, mert valamit nem jól szólt, aztán behívatta a másik munkással. Hát aszongya: Engem meg akar a nagyságos úr botolni? – Meg bizony, kapsz huszonöt botot, amir így beszéltél. Hát aszongya: Bizony úristen, csak egyet tud a faromra ütni. – Hát mír? – Hát azír, mer én oda fosok, a többit a fosra veri...”

Tegyük fel, az én feleségem szép asszony vót. Valamelyiknek megtetszett, üzent neki: Mára este gyere be! Ne mondd meg az uradnak, mert nem adok neki munkát, ha-

⁷ Az engedetlen jobbágyokat. (Katona Imre megjegyzése.)

⁸ Józsa György nemesnek. (Katona Imre megjegyzése.)

⁹ Emödi István (sz. 1891.) Néprajzi Múzeum, EA 4094–4097, Katona 1950: 76–80.

nem huszonöt botot. – És huszonöt botot vágtak rá az urára, ha megmondta a felesége, hogy mit csináltak vele.”¹⁰

A birtokviszonyok „igazságtalanságának” vagy a 19. századi allodizáció során a jobbágytelkek „erőszakos” elfoglalásának és az azt követő hosszú birtokpereknek¹¹ nincs nyoma a szóbeli hagyományban, annál inkább része annak az uraságok kegyetlensége, a fegyelmezés és a büntetés változatossága. Ezek közül kiemelkedik, és talán helyi „specialitás” a jobbágyok füstre akasztása (a kéménybe kötötték őket), ami a rémhistóriák, a mesék és a balladák, esetleg a ponyvairódomotívumaiból táplálkozhatott (pl. a kaszagép és a befalazás).¹² Ugyancsak folklorizálódott Potornai Miklós története, aki a földesúri önkényt kicselező furfangos népi hős igari alakjaként lép elénk¹³, és akinek az esetét az 1950-es évek emlékezője – miként feltehetően elődei – jóízűen, párbeszédekkel adja elő. Nehéz lenne kideríteni, ezeknek az elbeszéléseknek volt-e valóságeleme, vagy pusztán fikciókkal van dolgunk, inkább az „elnyomottság-tapasztalat” nyelvi objektivációját érdemes megfigyelni. Dramatizált jelenetek, plasztikus képek idézik fel a földesurak végletekig felnagyított kegyetlenségét és rémtetteit, időnként diabolizált alakját, ami a hatalmi viszonyok mentális elfogadásának, a megélt sérelmek feloldásának és a verbális elégtételnek, továbbá az emlékezetben való megőrzésének és a továbbörökítés hatékonyságának egyaránt az eszköze lehetett.

Ne feledkezzünk meg azonban a büntetések okáról sem. Az adatközlők által elmondott történetekben ez legtöbbször a dologtalanság, a hanyag munkavégzés (nem differenciálva a robotban és a saját gazdaságban végzett, pontosabban el nem végzett munka között¹⁴), ezenkívül a templomban való illetlen viselkedés¹⁵, a lopás és az urakkal szembeni engedetlenség. Innen nézve a büntetések változatos formái az erkölcsi és hatalmi rend falusi megszilárdítását és fenntartását, a parasztok nevelését (társadalmasítását) célozták, állandósága pedig, ami a Széky család 18-19. századi generációihoz kapcsolódott, mintha ennek csekély eredményét mutatná.

¹⁰ Tóth Béni (sz. 1899.) Néprajzi Múzeum, EA 4094–4097, Katona 1950: 76–80.

¹¹ Erről Kardos 1997: 49–50.

¹² Katona 1950: 77.

¹³ Az ürülékkel befröcskölés, mint lefokozó gesztus, a középkori népi kultúra egyik kedvelt (főleg verbális) motívuma. Bahtyin 2002: 160–161.

¹⁴ További példák: „A régi urak azt, aki nem dolgozott, megkorbácsolták vagy kikötötték”, „Ezt a jobbágyokat ostorral ütötték, karikással. Biztosan nem akartak dolgozni.” Katona 1950: 76–77.

¹⁵ „Oszt megkorbácsoltatta szegény jó édesapámat is. Bement [az uraság] a templomba, oszt beszélgetett valaki, valamit rosszul szólt. Aztán 25 botot veretett rá, oszt véres gatyával ment haza az ídesanyjához, pedig nem is ő vót.” Katona 1950: 76.

Kizárólag efféle rémtetteket követték el az uraságok a jobbágyokkal szemben? Morvay Judit 1958-ban a Nyitra megyei Szolcsányon (Solcany) egy 80 éves szlovák parasztember szavait rögzítette.

„Itt Odescalchi volt az uraság. A gazda képviselte a családot az uraság felé is. A vagyonát nem ihatta el, mert ezt az uraság nem engedte. Az ételeket is a gazda osztotta el... Ma már nincs meg az öregeknek ez a nagy tisztelete, mert a gazda már nem hatalom. Fiait, menyeit, családtagjait megverhette. Ha nagyon engedetlen volt valamelyik családtag, a gazda jelentette az uraságnak. Az uraság becítálta az engedetlen fiút, és 12 botot kapott a deresen. Aki nem akart beilleszkedni a családi közösségbe, azt az uraság így fizette ki... A gazda akkor űzhette el valamelyik családtagját, ha az uraság is megengedte. Az uraság minden nagyobb tettébe beleszólt a gazdának, még a házasságot is be kellett jelenteni. Ha a gazda és valamelyik családtag fia között kibékíthetetlen ellentét volt, akkor ha a fiatalember szorgalmas, jó, kötelességtudó ember volt, kapott házhelyet az uradalomtól, és azon házat épített, új nagycsaládot alapíthatott. A nagycsaládok fát is kaptak az urasági erdőkből, mert az uraságnak érdeke volt, hogy a jobbágy meg legyen elégedve. Az uraságnak még abba is lehetett beleszólása, hogy ki legyen a gazda.”¹⁶

Az 1870-es években született adatközlő a jobbágyvilágra legfeljebb a szájhagyomány révén „emlékezhetett”, és időtudata minden bizonnyal nem a történeti kronológiát követte.¹⁷ A szövegben az uraság a családélet erkölcsi rendjének ellenőrzőjeként és az atyai tekintély szavatólójaként és erősítőjeként (a részegeskedést éppúgy megbüntette, mint a fiúi engedetlenséget), ugyanakkor a családi konfliktusok megoldójaként jelenik meg. Házhellyel biztosította ugyanis az arra érdemes, szorgalmas és kötelességtudó fiatalok családalapítását, illetve önállósodását, ezenkívül a falusiaknak tűzifát adományozott. Nincs nyoma viszont a narrációban földesúr és jobbágy „antagonisztikus” ellentétének, és az uralom sem a földesúri joghatóságból eredő járadékoltatásban, hanem a napi cselekvésekben és interakciókban, az egymást feltételező, bár nem egyenrangú gazdai és földesúri hatalom kapcsolatában nyilvánul meg. A patriarchális földesúr tehát (akinek a karaktervonásai a szájhagyományból és talán az Odescalchiak később-

¹⁶ Josef Ondrus. Az interjú Márkus Mihály tolmácsolásával készült. Néprajzi Múzeum, EA 6954.

¹⁷ A település földesurai, a szövegben említett Odescalchiak között ráadásul egy anekdotikus, a folklorizációra kitűnően alkalmas figurát találunk. A reformkorban Nyitra megyébe telepedő és Szolcsányban kastélyt építő Odescalchi Ágost fia, a történettudomány, valamint a heraldika és a genealógia iránt érdeklődő Arthur (1837-1925) a közeli Szkiczón lovagvárat rendezett be, vendégeit ágyúlövésekkel fogadta, a cselédséget pedig ősmagyar ruházatba öltöztette. Szinnyei 1903.

bi generációihoz fűződő személyes emlékekből tevődnek össze) a parasztok társadalmi világának a részese, amire a szöveg struktúrája is utalhat: a gazda és az uraság tekintélye összefonódik, igaz, az adatközlő úgy érzékeli, hogy az 1950-es években az előbbi „hatalma” és az ebből eredő „tisztelete” már a múlté.

Magyarországon az európai viszonylatban is nagyarányú nemességen belül kiemelkedő volt a csupán armálissal rendelkezők vagy a kisbirtokokon gazdálkodók száma, akik életmódja – a néprajzi kutatások szerint – a parasztokéhoz hasonult. Ez igazolta a nemesi múlt 19-20. századi emlékeinek gyűjtését, ami a közösségi kapcsolataikat is magába foglalta. A következő interjút Szabó László az 1970-es évek közepén az egykori kurialista faluban, a tiszazugi Csépan készítette.

„A magatartásuk, a beszédük, a viselkedésük nagyon elvált a többi emberétől. Ők töltötték be Csépa községben a vezető szerepet. És a családból választották az öhozzájuk illő embereket. A familiára nagyon sokat adtak. Közéjük más ember nem juthatott be. Azt mondták, csak a Palotayak, a Czuczok, a Tercsiek meg ilyenek lehetnek még kisbírók is. Más nem oda való. Voltak azért olyan emberek, akik feltörték magukat, és bátran oda mertek menni a Tanácsházához. Ilyen volt az én nagyapám is, az pásztor-ember volt. De mikor voltak ezek a nagy választások, a nagyapámat még Szolnokra is elvitték hintóval. Olyan nagy becsülete volt. De esze is volt. Élettapasztalata. És azt nem verte ki a halóverejték, ha be kellett menni a főjegyző úrhoz. Hanem bátran közéjük ment, és nagy tiszteletben is tartották. De máskülönben így tisztségbe beválasztani: birtokossághoz, meg ilyenekhez, csak a familia. Azok maradhattak. De az egyháziak is: mind azokból voltak. És hát ezért egy kis gyűlölet más emberekben is élt. Hát mért csak éppen a Czuczok vagy mért éppen a Palotayak vagy mért csak éppen a Tercsiek, és így zúgott a nép egy kicsikét. Érezte magát az a másik ember is olyan embernek, aki éppen helyet foglalt...

Úgy tartották, hogy ők egy fokkal különb emberek, mint mások. És ezt tudták éreztetni is. Már benne volt a beszédjükben: olyan bölcsen beszéltek. Megfontoltan, lassan, komótosan beszéltek, nem kapkodtak. Egy fokkal okosabbak voltak, mint mások. És tényleg azok is voltak. Aztán hétköznapi is az utcán jobban voltak öltözve, bot a kezében, szép tajtékpipa, ami elárulta, hogy ő gazdálkodó ember, nemes ember. Ebből már látszott, hogy ő följáró ember. Nem úgy nevezték, hogy tanácsbeli vagy tanácstag, hanem följáró ember. Egy bizonyos távolságot tartottak más emberektől. Megkövetelték a tiszteletet, azt hogy előre illedelmes köszöntsék őket: Dicsértessék a Jézus! A legtöbb

*ember nem is nagyon mert bemenni a tanácsházára. Sokan egyenesen féltek a főjegyző úrtól, meg a följáróktól. A főjegyző úr mikor ült az asztalnál, nagy tekintély volt. Mikor belépett az a szegény ember, először a szemüveg fölött nézett rá, utána meg alatta. El-
üvöltötte magát: Te mit akarsz! Akkorra a szegény embert a halóverejték már verte ki-
felé. Az anyád ide-odaját. Ahogy a főjegyző káromkodott. Kitakarodj! Mondta aztán,
mikor hazament a szegény ember: Hallod-e anyus, mikor én bementem... Én többet az
életbe nem megyek a tanácsra. Látod milyen vizes az ing rajtam? Nem is ment többet.
Ugyanakkor a nemesek! Azokkal egy szív, egy lélek volt, azzal a főjegyző mindig meg-
értette magát. Azokkal ő is tisztelettel beszélt.”¹⁸*

A két világháború között a három és félezer lakosú Csépan – miként Szabó László összeírá-
sok alapján kimutatta – a földbirtok nem differenciálta jelentősen a lakosságot, a legnagyobb
gazdaságok területe sem haladta meg a 20–30 kataszteri holdat.¹⁹ Nem ez minősíti a *nemes-
ket* sem, bár az emlékezetben a nemes ember és a gazdálkodó ember képze-
te összefonódik. Sokkal inkább a családi múlt („a famíliára nagyon sokat adtak”), a viselkedés, a gesztusok, a
beszédmód, valamint a kiválóságtudat és az exkluzivitás („közéjük más ember nem juthatott
be”), amit az öröklődő hatalmi pozícióik is erősítenek. Az elbeszélő szerint generációról gene-
rációra közülük kerültek ki a kisbírók, az egyháziak és a közbirtokosság vezetői, mint a köz-
ség számára „feljárókat” bizalmas viszony fűzte őket a falu előjáróihoz, azaz a származás és a
kiváltságok, a formális és az informális kapcsolatok, valamint az uralmi pozíciók jelölik ki a
helyüket a falusi struktúrában.

Nem egy elitekről szóló szociológiai értekezést, hanem egy személyes visszaemlékezést
olvastunk ezúttal, érdemes ezért a szöveget is szemügyre vennünk. Családok jelennek meg az
elbeszélésben (a legrégebbi, a hagyomány szerint a települést alapító famíliákról van szó²⁰), és
az emlékek többször képszerű jeleneteket idéznek fel („hétköznapi is az utcán jobban voltak
öltözve, bot a kezében, szép tajtékpipa, ami elárulta, hogy ő gazdálkodó ember, nemes
ember”). De a narráció mintha az egykori kurialista falu közvéleményének hatására is utalna,
amely a nemesek kiváltságának tudatát megteremtve és fenntartva, a társadalmi hierarchiát
elfogadottá teszi („azt mondták, csak a Palotayak... lehetnek még kisbírók is”, „úgy tartották,
ők egy fokkal különb emberek... és tényleg azok is voltak”). Bár ez alighanem elfojtott indu-

¹⁸ Rozmics Péter. A Szolnoki Damjanich János Múzeum Néprajzi Adattára 2412-85. Az elbeszélő nagyapja, mi-
ként a szövegből kiderül, pásztozember, neki néhány hold földje volt, és bognármunkákat végzett.

¹⁹ Szabó 1982: 239.

²⁰ Szabó 1882: 235–239.

latokat váltott ki, látens (és mentális) konfliktusokat eredményezett („és hát ezért egy kis gyűlölet más emberekben is élt”).

Az etnográfus az adatközlőt a nemesekről kérdezte, aki azonban – hogy a különbséget kiemelve – másokat is megelevenít. Az élénk táruló társadalomkép dichotomikus (nemesek/gazdák – szegény emberek), a distinkció lényege a szituatív viselkedés, a helyi hatalomhoz (a tekintélyhez) való viszony eltérése. Az előbbieket magatartása a tanácsházán természetes, az utóbbiakra a kisebbségi érzés és a feszélyezettség, illetve ennek ismert testi szimptomái jellemzőek.

E mozzanatok megjelenítése talán a leginkább fejtörésre okot adó részlete az elbeszélésnek, ami az identitás vagy az identifikáció képlékenysége és változatos narratív eszközeire hívja fel a figyelmet. Az emlékező nagyapja pásztoember, akit az említett szituatív viselkedés minősít („voltak azért olyan emberek, akik feltörték magukat, és bátran oda mertek menni a Tanácsházához. Ilyen volt az én nagyapám is”), és aki ezáltal a nemesekkel vagy a „feljárókkal” lesz egyenrangú.²¹ Az apa és a beszélő (*őmaga*) nem része a történetnek, mely a befejező szakaszban, megismételve és kiegészítve a korábbi motívumot, párbeszédekkel kelti életre a *főjegyző úr* és a *szegény ember* közötti, majd az azt követő otthoni jelenetet. („Mikor belépett az a szegény ember, először a szemüveg fölött nézett rá, utána meg alatta. Elüvöltötte magát: Te mit akarsz! Akkorra a szegény embert a halóverejték már verte kifelé...”) Az epizód egészen élethű és élményszerű, konstruáltsága mégis bizonyosnak látszik, és csak találgathatunk, hogy az emlékező által megélt, ám másra projektált frusztráció pszichológiai mechanizmusa, esetleg a mások helyzetébe való beleérzés (ami az én megkettőződéséhez vezethet, de ugyanúgy az identifikáció eszköze lehet²²), vagy a hatalmi viszony tapasztalatának cselekményesített (fiktív) és ezáltal elbeszélhető szándéka ihlette.²³ Ugyancsak nehezen megválaszolható, hogy a társadalmi struktúra tekintélyelvű, bizalmatlansággal teli szituációként való megjelenítésében a jelen (az 1970-es évek) megélt interakcióinak vajon nem lehetett szerepe? Annyi azonban nem vitatható, hogy az ily módon élénk táruló múlt nem csupán a halmozódó tapasztalatokkal azonos, abban érzelmek és ítéletek is helyet kapnak, illetőleg az élmény (vagy a tapasztalat) és annak elbeszélése közötti kapcsolat legfeljebb áttételes²⁴, ami teret enged az önazonosság megteremtésének. S ez úgy tűnik nem többre, mint a foglalkozásuk, a va-

²¹ A megbecsülés „jele”, hogy „Szolnokra is elvitték hintóval”, ami a képviselőválasztásokra való szervezett szállításra vonatkozhat. Szabó 1982: 270.

²² Tengelyi 2007. 222–223.

²³ Ez a narratív technika máshol is megfigyelhető: „Hát mért csak éppen a Czuczok vagy mért éppen a Palotayak vagy mért csak éppen a Tercsiek, és így zúgott a nép egy kicsikét. Érezte magát az a másik ember is olyan embernek, aki éppen helyet foglalt...” Vö. Ricoeur 2001: 21.

²⁴ Gyáni 2010: 216.

gyoni helyzetük, a lakóhelyük vagy az életmódjuk szerint sem meghatározott *szegény emberektől* való elhatárolódásra épül.

A tanulmányban csak néhány szöveget idéztem, ezekben a letűnt társadalmi világ hagyományos percepcióját figyelhettük meg, ami a „kis- és nagyemberek”, az urak és uraltak, akik dolgoznak és akik számára dolgoznak dichotomikus rendjére vezethető vissza.²⁵ Ez azonban különböző elbeszélésmódokban jelenik meg. Láttunk példát folklorisztikus és a családi hagyományokból eredő múltmegjelenítésre, miként az elnyomottságot kifejező és önazonosságot teremtő fikcionalizált történetre is.

²⁵ E társadalomkép kulturális tradíciójáról Ossowski 1973–1974: 30–39.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bahtyin, Mihail 2002: *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Osiris, Budapest.

Benda Gyula 2008: *Zsellérből polgár. Keszthely társadalma, 1740–1849*. L'Harmattan, Budapest.

Gyáni Gábor 2010: Az elbeszélte és az elbeszélhetetlen történelmi idő. In: uő: *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Nyitott Könyvműhely, Budapest. 208–217.

Kardos László 1997: *Tiszaigar. Egy tiszántúli falu életrajza, 1744–1944*. Mentor–Szantor, Budapest.

Katona Imre 1950: A jobbágyok és cselédek büntetésének emléke a tiszai epikus hagyományokban. *Ethnographia* (61.) 1. 75–80.

Ossowski, Stanislaw 1973–1974: Az osztálystruktúra dichotomikus felfogása. In: Ferge Zsuzsa (szerk.): *A társadalmi struktúra és rétegződés*. Tankönyvkiadó, Budapest. 30–39.

Ricoeur, Paul 2001: A narratív azonosság. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat, Budapest. 15–26.

Szabó László 1982: Csépa község társadalma. In: Barna Gábor (szerk.): *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből. I.* Damjanich János Múzeum, Eger – Szolnok. 227–278.

Szinnyei József 1903: *Magyar írók élete és munkái. IX.* Hornyánszky, Budapest.

Tengelyi László 2007: *Tapasztalat és kifejezés*. Atlantisz, Budapest.

Thompson, Francis 1963: *English Landed Society in the Nineteenth Century*. Routledge, London.